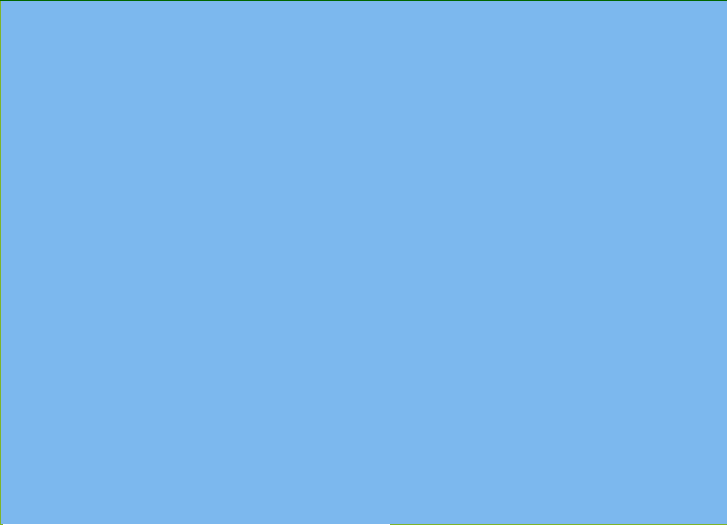
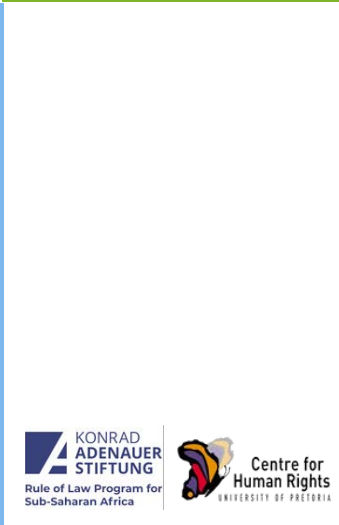

**Di important rayt en fridom
weh motalman gɛt na di
Kɔnstityushɔn na Salon**

A Guide to Your Rights: Fundamental Human Rights
and Freedoms in Sierra Leone - ENGLISH

ISBN: 978-1-7764484-4-9

© 2024

Centre for Human Rights, University of Pretoria
Konrad Adenauer Foundation

Designed by Judava Worx

The Centre for Human Rights, Faculty of Law, University of Pretoria, is an internationally recognised university-based institution combining academic excellence and effective activism to advance human rights, particularly in Africa. It aims to contribute to advancing human rights, through education, research and advocacy.
www.chr.up.ac.za

Konrad Adenauer Foundation (KAS) is a German Political Foundation that is committed to achieving and maintaining peace, freedom and justice through political education on a national level as well as on an international level with more than 110 offices worldwide. The KAS Rule of Law Program for Anglophone Sub-Saharan Africa, based in Nairobi, has been actively promoting the rule of law, democracy and human rights in the region since 2006. Strengthening constitutionalism as well as the enforcement of basic human rights enshrined in the constitutions of Sub-Saharan Africa has always been among the main focus of the Program's work.

FOREWORD

It is common to hear talk of how human rights enable people to live free and dignified lives in the contemporary world. In many countries, including Sierra Leone, rights are protected in a constitution. The recognition of rights in the Constitution of Sierra Leone means that people in the country can benefit from and vindicate their rights in a range of different ways, including through the courts. Sadly, far too often, people have to struggle to enforce their rights. Sometimes this is because they are not aware of all their rights, or are not informed on how to enforce their rights. This booklet is designed to help overcome these obstacles.

This booklet provides an easy-to-use introduction to what human rights are, including where they come from and what they mean for the citizens of Sierra Leone. Through this booklet, the Centre for Human Rights (Centre) and the Rule of Law Program for Sub-Saharan Africa of the Konrad-Adenauer-Foundation (KAS) hope to enable citizens to know their rights and better understand how these rights protect them against violations. The booklet also seeks to empower readers on how to make rights meaningful to them.

The Centre and KAS are committed to supporting people's attempts to live in dignity and freedom. Both the Centre and KAS are convinced that providing people with information and help in understanding how to turn this information to action will help people enforce their constitutional rights which will ultimately contribute to the strengthening of the rule of law in the region. We are proud to be able to have worked together on this booklet, and we have no doubt it is a useful tool for people seeking to actualize the rights protected in the Constitution of Sierra Leone.

Prof Nkatha Murungi,
Acting Director
Centre for Human Rights
University of Pretoria

Dr. Stefanie Rothenberger
Director
Rule of Law Program for Sub-Saharan Africa
Konrad-Adenauer-Stiftung

Introdukshon	1
Konstityushon: Wetin na konstityushon?	3
Di istri bot di Konstityushon na Salon	5
Wetin de insai di Konstityushon?	9
Difren wok weh di tri pat den na di govment get	12
Aw den oganayz di kot den na Salon	14
Wetin na rayt den en aw den go benifit yu?	18
Introdukshon to Chapt 3 na di Konstityushon: The Recognition and Protection of Fundamental Human Rights and Freedoms of the Individual	21
Fo tok se yu want yu rayt	37
Di las wad den	39
Oganayzeshon den weh go ep yu fo get yu rayt	40

INTRODUKSHON

Olman na Salon get rayt den weh de protekt den en ep den fo get respekt en mek den layf get minin. Den rayt den de insai di Konstityushon na Salon en oda lo den bak.

Den mek di 1991 Konstityushon na Salon afta di pipul den vot en gri fo am. I don te weh na wan pati nomo bin de rul na Salon, dat mek di Konstityushon bin promis se den go mek demokراسي kam bak na Salon. Pan ol weh di Konstityushon bin promis se di Govment go lisen to di pipul den, insai shot tem, den bin lef fo fala am afta sojaman den ovatro di govment. Afta long tem, den begin fo mek di pipul den fala di Konstityushon en du wetin den don promis na di Konstityushon.

(CREDIT: Direct Relief)

Boku rizin den de weh mek di Konstityushon important. Apat from di rayt den weh de insai di Konstityushon, den rayt wetin mek demokراسي important na Salon, en wetin den fo du fo mek di govment ones en lisen to di pipul den. Dis na govment weh get fo ansa to Salon pipul den fo wetin den de du. Di Konstityushon de sho klia wan se olman fo tok bot wetin de apin na di kontri en olman in rayt important. I sho klia wan se Salon pipul den rayt rili important, en Salon no fo get wan pati nomo fo rul. Dis go mek olman get wetin den nid fo get di respekt weh den fo get as motalman.

Dis buk go tok smol bot wetin de na di Konstityushon na Salon, en aw di Konstityushon de mek di Govment na Salon en oda publik oganayzeshon den ansa fo wetin den de du. Dis buk go gi yu mo infomeshon bot aw di rayt den weh di Konstityushon de protekt go ebul fo protekt yu en yu komyuniti. Na Chapta 3 insai di Konstityushon go tok bot di rayt weh motalman get. I get di taytul *The Recognition and Protection of Fundamental Rights and Freedoms*. Dis buk go tok gud gud wan bot den rayt den ya weh de protekt olman na Salon.

Aw fɔ yuz dis buk

Dis buk de tɔk smɔl bɔt di Kɔnstityushɔn na Salon fɔ mek yu no wetin na yu rayt den en ep yu fɔ ɔndastand aw den rayt den ya go benefit yu. Insai dis buk yu go si impɔtant kɔt kes den bɔt pipul den weh bin tinap tranga wan fɔ get den rayt den en mek ɔda pipul den ansa fɔ wetin den du.

Dis buk jɔs de tɔk smɔl bɔt di rayt den weh de na di Kɔnstityushɔn. If yu want fɔ rid di wanɔl Kɔnstityushɔn, yu kin luk fɔ am na di Intanet weh yu tayp "Sierra Leone Consitution" na di sach bɔks. ɔ, yu kin go na dis websait: <https://www.parliament.gov.sl/constitution-of-sierra-leone.html>.

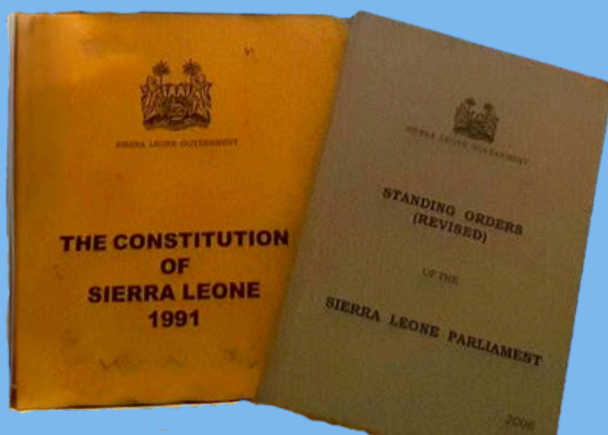
If yu go lek fɔ no mɔ bɔt wan patikyula kes weh den tɔk bɔt insai dis buk, yu kin tayp di kes in nem na di Intanet sach bɔks en yu go ebul fɔ si am.

KONSTITYUSHON: WETIN NA KONSTITYUSHON?

Bɔku kontri na di wɔl, jɔs lɛk Salon, get konstityushon. Insaɪ den kontri den de, di konstityushon na di lɔ weh ay pas ɔl di ɔda lɔ den na di land: Dat min se eni lɔ na di kontri, en enitin weh di govmɛnt de du na dat kontri de fɔ fala di konstityushon na di kontri. Konstityushon den de mek wi no uskayn wok da kontri in govmɛnt fɔ du, en aw i fɔ du am. Den de mek wi no bak di rayt den weh di pipul den na di kontri get. Dɔn, den de tɔk bɔt aw govmɛnt ɔganayzeshon den lɛk polis, kot den, palimɛnt en di president fɔ wok. Ɔl wetin wi de tɔk bɔt na ya, na fɔ Salon en di wok weh di Konstityushon de du na di kontri.

Konstityushon den kin sho klia wan aw di pipul den want di kontri fɔ tan. Den de sho uskayn problem den di kontri bin de get traday, en wetin en wetin den go want fɔ apin na di kontri tumara bambai. Di Konstityushon na Salon de sho klia wan di tin den weh important to Salon pipul den, en wetin di Govmɛnt fɔ du fɔ mek den tin den de apin. Na di tin den weh bin dɔn apin na di kontri traday de mek den want den tin den ya.

AW DI TIN DEN WEH BIN DŌN APIN TRADAY GET FŌ DU WIT SALON KŌNSTITYUSHŌN

Salon bin dŏn kŏmŏt ɔnda di tɛm weh na wan pŏsin nŏmŏ bin de rul fŏ lŏng tɛm. Dat tɛm de Salon pipul den bin de sŏfa ɔnda gŏvment weh bin de ambɔg den rayt den, ɛn bŏku pipul den bin day weh wŏ bin de na di kŏntri.

Weh den bin stat bak fŏ fala di Kŏnstityushŏn weh den bin mek insai 1991, den bin want fŏ mek shŏ se nŏto wan pŏsin nŏmŏ ɔ nŏto sojaman den nŏmŏ fŏ rul na Salon.

Yu kin si den tin den ya frŏm di weh aw di Kŏnstityushŏn sho sŏm impŏtant prinsipul den insai Chapta 2 weh get di taytul, '*Fundamental Principles of State Policy*'. Den prinsipul den ya na:

- Salon na gŏvment weh de fala prinsipul den bŏt Fridŏm, Demŏkrasi, ɛn Jŏstis
- Na Salon pipul den de gi pawa to ɔl di wan den weh get sŏntin fŏ du wit di lŏ ɛn pŏlitiks;
- Di wok weh di gŏvment get na fŏ mek shŏ se Salon pipul den sef, den get pis ɛn den get wetin den nid fŏ liv. Di Polis ɛn Sojaman den, wit ɔda wan den, get di wok fŏ protɛkt Salon pipul den;
- Di wan den weh get sŏntin fŏ du wit di lŏ ɛn pŏlitiks fŏ yuz am di weh aw di Kŏnstityushŏn se den fŏ yuz am;
- Di Gŏvment fŏ protɛkt ɛn tinap fŏ di fridŏm weh pŏsin get, mek pipul den fala di lŏ, ɛn mek shŏ se Gŏvment savis den de wok fayn;
- Nŏbŏdi nŏ fŏ tɛk wan pŏsin betɛ pas ɔda pŏsin bikŏs ɔf di sai weh den bŏn am, wetin bin apin di tɛm den bŏn am, if in na man ɔ uman, us rilijŏn i de, us pozishŏn i get na layf, us trayb i kŏmŏt ɔ us langwehj i de tok;
- Di Gŏvment fŏ no se ɔlman fŏ get rɛspɛkt, ɛn den fŏ kŏntinyu fŏ mek ɔlman get rɛspɛkt ɛn fil impŏtant.

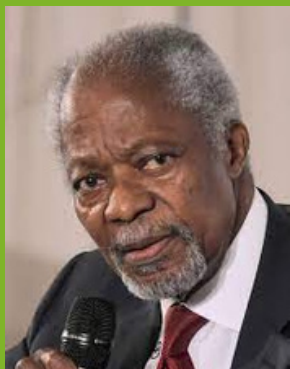
DI ISTRI BŌT DI KŌNSTITYUSHŌ N NA SALON

Salon kŏmŏt ŏnda Briten insai Epril 27, 1961,  n i bġin fŏ de fŏ inseq. Dat na impŏtant det insai di kŏntri in istri. Weh Salon kŏmŏt ŏnda Briten, dat mek di pawa go to di pipul den,  n dat bin gi Salon pipul den di pawa fŏ disaid wetin get fŏ apin to den tumara bambay. Weh di pipul den na Salon bin stat fŏ de fŏ densef, i min se nŏbŏdi nŏ fŏ kam ambŏg di weh aw den de rul. Dis na di fŏs tem weh di pipul den na Salon bin get di rayt fŏ disaid fŏ densef wetin go apin na den kŏntri. Weh den bin get dis nyu rayt fŏ de fŏ densef, den bin ebul fŏ stat wan gŏvment fŏ rul den, den bin ebul fŏ mek paliment, pik wan praym minista,  n mek lŏ den. Weh Salon bġin fŏ de fŏ densef, den bin get den yon kŏnstityushŏn, weh den kŏl 'Independence Constitution'.

Pan  l weh di pipul den na Salon bin gladi fŏ de fŏ densef, di pŏlitiks biznes da tem de bin mek tin nŏ izi fŏ den. I nŏ tu te, den bġin fŏ tink se gŏvment na Salon fŏ bi wan man yon, usai na wangren pŏsin nŏmŏ fŏ de rul, den nŏ gri fŏ l  demŏkrasi de,  n di sojaman den bġin fŏ put an pan pŏlitiks biznes. Dis bin mek den l f di tin den weh den bin want fŏ apin na di kŏntri weh den bin rayt na di 'Independence Constitution',  n di gri weh di politikal pati den nŏ bin de gri fŏ densef bin mek di kŏntri  n di gŏvment nŏ go bifo.

Insai 1971, den bin mek wan nyu kŏnstityushŏn weh ambŏg demŏkrasi  n ridyus di rayt weh Salon pipul den fŏ get. Insai 1978, den bin mek wan  da kŏnstityushŏn na di kŏntri weh ambŏg demŏkrasi mŏ  n mŏ. Dis nyu kŏnstityushŏn bin alaw wan pati nŏmŏ fŏ de na pawa,  n na di *All People's Congress* pati nŏmŏ den bin gri fŏ. Dat bin mek di pipul den na Salon nŏ get pŏsin weh go tinap fŏ den weh pŏsin de mek den sŏfa. Frŏm di let 1980, pipul den insai di kŏntri  n  da kŏntri den bin tray fŏ fos di gŏvment fŏ mek sŏm chenj den na di kŏntri. Weh min se demŏkrasi fŏ kam bak  n nŏto wan pati nŏmŏ fŏ de na di kŏntri. Pantap dat, den bin t k se den fŏ rayt nyu kŏnstityushŏn,  n dis Kŏnstityushŏn fŏ protekt demŏkrasi  n di rayt den weh di pipul den na Salon fŏ get. Insai 1991, b ku pipul den na Salon vot se den gri fŏ dis nyu kŏnstityushŏn. B t dis nyu kŏnstityushŏn nŏ bin ebul fŏ ol wata bikŏs sojaman den bin dŏn ovatro di gŏvment. So dat bin mek di *National Provisional Ruling Council* stat fŏ rul di kŏntri  n mek den yon lŏ den. Na so tin bin de apin te insai 1996 weh den brġ bak di 1991 Kŏnstityushŏn. Dis bin mek den get difren politikal pati den bak  n den gri fŏ l  den ol ilekshŏn. Frŏm 1996, den bin gri fŏ ol ilekshŏn afta  vri 5 ia fŏ pik di Pr sident  n di wan den weh go de na Paliment. Den protekt di rayt weh  lman get fŏ vot weh den pas 18 ia,  n mek shŏ se di nŏmba  f pipul den weh go de na Paliment fŏ  ni pati go ikwal to  mŏs vot da pati get.

In sai 2017, Kofi Annan
weh na bin Sɛktri
Jɛnɛral fɔ di United
Nations, tɔk se

“ Di men tin insai
demɔkrasi na di rayt weh di
pipul dɛn gɛt pan pɔlitiks fɔ
pik pɔsin fɔ tinap fɔ dɛn, ɛn
fɔ abop pan wetin di wan dɛn
weh de rul dɔn disaid. ”

Wetin mek di 1991 Konstityushon important?

Afta long tem weh na wan pɔsin nɔmɔ bin de rul, di 1991 Konstityushon bin tray fɔ bring bak demokrasɪ en mek pipul den fala di lɔ den na di kontri. Wan important pat pan dis Konstityushon na fɔ mek shɔ se ɔlman ansa to di lɔ. Dis de ep di pipul den na Salon fɔ mek pɔlitishian den ansa fɔ wetin den de du, en mek shɔ se di gɔvment du wetin i prɔmis fɔ du insai di konstityushon weh se, "di pipul den na Salon get di rayt fɔ de fɔ dɛnsɛf en dis Konstityushon dɔn gi di Gɔvment ɔl di pawa, di rayt fɔ disaid, en na di pipul den dɔn gri fɔ den", (sɛkshon 2(a) na di Konstityushon).

KES STODI: ɔLMAN Fɔ DE ɔNDA DI KONSTITYUSHON

ɔlman, ivin di President sɛf, go ansa fɔ wetin den de du

Sɛkshon 48(4) na di Konstityushon de protɛkt di President fɔ mek den nɔ kɛr am go na kɔt weh i stil de na pawa. Insai 1996, wan kes weh den kɔl *Ahmed Tejan-Kabba v Firetex Company SL Ltd* bin kam bifo di Apil Kɔt. Den kam wit dis kes fɔ no if, pan ɔl weh den nɔ kin kɛr di president go na kɔt weh i stil de na pawa, if den go du dat afta i dɔn dɔn fɔ rul. Di Apil Kɔt bin disaid se den kin kɛr president den go na kɔt afta den dɔn kɔmɔt na pawa. Semwehso insai 2023, di Apil Kɔt bin disaid di sem tin fɔ di kes weh den kɔl *The State v Ernest Bai Koroma*. ɔlman de ansa to di lɔ, nɔbɔdi nɔ pas di lɔ.

Pan ɔl weh di Konstityushon get bɔku important tin den weh de insai de, en den bin wok tranga wan fɔ rayt am, dat nɔ min se den nɔ go eva chɛnj am. In fakt, di Konstityushon inɛf sɛf tɔk bɔt weh den aw fɔ chɛnj am. Pan ɔl weh den kin chɛnj di Konstityushon, i nɔ kin izi fɔ du am. Bɔku rizin den de weh mek i nɔ kin izi. Wan pan den rizin den de na bikɔs den want fɔ stɔp pipul den weh get pawa insai di gɔvment fɔ lɛ den nɔ chɛnj di Konstityushon fɔ bɛnifit dɛnsɛf en di wan den weh de sɔpɔt den. Fɔ chɛnj di Konstityushon kin at mɔ weh i kam pan important pat den weh de insai di Konstityushon. Enitem den want fɔ chɛnj am, den fɔ gi di pipul den di chans fɔ vot if den gri ɔ den nɔ gri fɔ di chɛnj.

Afta den sain di *Lomé Peace Agreement* insai 1999 en gri fɔ le di wɔ dɔn, pipul den bin tɔk se den fɔ luk di Kɔnstityushɔn bak. Na di *Lomé Peace Agreement* weh den sain bin fɔs tɔk dat. Leta, den bin mek wan ɔganayzeshɔn weh den kɔl di *Truth and Reconciliation Commission* fɔ fɛnɔt wetin mek di wɔ stat, aw di wɔ bin tan, en di bad bad tin den weh den bin du insai di wɔ. Dis ɔganayzeshɔn bin want bak fɔ mek den chenj sɔm tin den na di kɔnstityushɔn fɔ mek shɔ se pis en demɔkrasi de. Fɔ mek shɔ se den go ebul no wetin olman na Salon tink, di *Constitutional Review Committee* bin get bɔku advays weh kɔmɔt ɔlsai frɔm di pipul den en ɔda stekolda den. Den go kɔntinyu fɔ du dis insai di ia den weh go kam. Te da tɛm de rich, di 1991 Kɔnstityushɔn go stil de en i go bi di fawndeshɔn fɔ di lɔ den na Salon, en di rayt den weh di pipul den na Salon kin tɔk se den want fɔ get.

Wan man weh den kɔl Babtunde Ahonsi weh de wok na di *United Nations* bin tɔk se

“Fɔ luk di kɔnstityushɔn bak na chans fɔ rili protɛkt di rayt weh mɔtalman get na di kɔntri en fɔ go bifo bay weh den de mek chenj den pan di weh aw den de ol ilɛkshɔn...Fɔ rayt nyu kɔnstityushɔn get fɔ bi wan big big wok.”

WETIN DE INSAI DI KONSTITYUSHON?

Olman, ileksef aw den jentri ɔ ɔmɔs pawa den get, fɔ de ɔnda di Konstityushon en get respekt fɔ ɔda pipul den rayt. Sekshon 4 na di Konstityushon rayt bot aw pipul den rayt rili important weh i se:

"Ol di pat den na di Gɔvment en ɔl di wan den weh get pawa fɔ mek lo den, fɔ mek sho se ɔlman obe di lo den, en di wan den weh de ɔɔj di pipul den weh de pwel di lo, fɔ de ɔnda wetin den rayt na Chapta 2 na di Konstityushon weh get di taytul: *"Fundamental Principles of State Policy"*".

Dis min se paopa ɔlman weh get pawa insai di gɔvment fɔ obe wetin den rayt na di Konstityushon. Dis Konstityushon de mek pipul den weh get bɔku pawa na Salon nɔ get rayt fɔ du ɔl wetin den want fɔ du, ivin di Præsident, gɔvment minista den, Paliment, ɔɔj den, polis den en sojaman den. Dis min se ɔl wetin de apin na Salon fɔ gri wit wetin den rayt na di Konstityushon. Dɔn bak, i min se ɔlman, ivin di Gɔvment, fɔ du ɔl wetin den rayt na di Konstityushon, en den nɔ fɔ du wetin di Konstityushon tɔk se den nɔ fɔ du.

Konstityushon den de sho klia wan wetin en wetin important to di pipul den na di kontri. Di Konstityushon na Salon de sho klia wan aw di pipul den na Salon want ɛ di kontri tan:

"Sekshon 5

(1) Salon na Gɔvment weh den mek fɔ fala advays bot Fridɔm, Demokrasi, en Jɔstis;

(2) So na dat mek wi tɔk se

- a. di pipul den na Salon get di rayt fɔ de fɔ dɛnsɛf en di Konstityushon dɔn gi di Gɔvment ɔl in pawa, rayt fɔ disaid, en na di pipul den dɔn gri fɔ den.
- b. di Gɔvment get di wok, en i de fɔ mek ɔlman na Salon sef, get pis, en wetin den nid fɔ liv. Na dat mek Sojaman den, Polis den, Pipul den insai di Gɔvment, en ɔl di wan den weh get di wok fɔ ol pipul den wit tu an fɔ protɛkt di pipul den na Salon."

Di Konstityushon, weh ɔlman dɔn gri fɔ, de gi ɔl di pipul den insai di gɔvment na Salon, en ivin di Præsident di pawa weh den fɔ get.

Di Konstityushon na Salon get 14 Chapta den. Eni chapta get fɔ du wit difrɛn tin den bot layf en aw di gɔvment fɔ wok na di kontri.

DI KŌNSTITYUSHŌN NA SALON

- Chaptā 1 – The Republic of Sierra Leone (Ripōblik ōf Salon)
- Chaptā 2 – Fundamental Principles of State Policy (Impōtant Prinsipul den na di Gōvment Plan)
- Chaptā 3 – The Recognition and Protection of Fundamental Rights and Freedoms of the Individual (Fō No en Protēkt di Impōtant Rayt en Fridm weh Mōtōlman en Pōsin Get)
- Chaptā 4 – The Representation of the People (Udat Tinap fō di Pipul Den)
- Chaptā 5 – The Executive (Di Wan den weh de Mek Ōlman Obe di Lō)
 - Pat 1 – Di President
 - Pat 2 – Executive Powers (Di Pawa weh di Wan den weh de Mek Ōlman Obe di Lō Get)
- Chaptā 6 – The Legislature (Di Wan den weh de Mek di Lō)

- Pat 1 – Composition of Parliament (Udat de insai di Paliment)
- Pat 2 – Summoning, Prorogation and Dissolution (Di wan den weh de Kōl, Put na Kōna, en Skata di Paliment)
- Pat 3 – Procedure of Parliament (Aw Paliment de Wok)
- Pat 4 – Responsibilities, Privileges and Immunities (Wok, Ōnō en Protēkshōn Den)
- Pat 5 – Legislation and Procedure in Parliament (Lō den en Aw fō Mek Lō den na Paliment)
- Pat 6 – Finance (Mōni Biznēs)
- Chaptā 7 – The Judiciary (Jōj en Kōt Den)
 - Pat 1 – The Superior Court of Judicature (Di Trayal Kōt ōf Jōstis)
 - Pat 2 – The Supreme Court (Di Kōt weh Ay Pas Ōl)
 - Pat 3 – Court of Appeal (Di Apil Kōt)

- Pat 4 – The High Court of Justice (Di Ay Kōt ōf Jōstis)
- Pat 5 – Appointment of Judges etc (Fō Pik Jōj den, en ōda wan Den)
- Chaptā 8 – The Ombudsman (Di Wan weh de Tinap en Protēkt Pipul den Rayt)
- Chaptā 9 – Commissions of Inquiry (Kōmiti weh Pipul den kin Aks Kwēstiyōn Den)
- Chaptā 10 – The Public Service (Savis den weh de Sōpōt di Gōvment)
 - Pat 1 – The Public Service Commission (Kōmiti fō Savis den weh de Sōpōt di Gōvment)
 - Pat 2 – The Police Force (Polis Den)
 - Pat 3 – Resignations, Re-Appointments, and Protection of Pension Rights of Public Officers holding Established Offices (Fō Lef Wok, Pik Pōsin Bak, en Protēkt Pēnshōn Rayt den fō Pipul den weh de Insai di Gōvment)
- Pat 4 – Powehr and Procedure of Commissions and Councils, and Legal

- Proceedings (Kōmiti en Kansul den Wok en di Pawa weh den Get, Kōt Kes Den)
- Chaptā 11 – The Armed Forces (Sojaman Den)
- Chaptā 12 – The Laws of Sierra Leone (Lō den na Salon)
- Chaptā 13 – Miscellaneous (Ōda Tin Den)
- Chaptā 14 – Transitional Provisions (Aw Fō Chenj Tin Den)

Den taytul den ya weh kɔmɔt na difrɛn chapta den na di Kɔnstityushɔn, de sho aw di Kɔnstityushɔn de afɛkt pipul den layf na Salon, ɛn fɔ mek shɔ se di tin weh impɔtant pas ɔl na dat di gɔvment go mek "ɔlman na Salon go sef, get pis, ɛn get wetin den nid fɔ liv." Dɔn bak, i mek den no se "di pipul den na Salon get di rayt fɔ de fɔ densef ɛn di Kɔnstityushɔn dɔn gi di Gɔvment ɔl in pawa, rayt fɔ disaid, ɛn na di pipul den dɔn gri fɔ den." Pan ɔl weh ɔltin weh de na di Kɔnstityushɔn impɔtant, dis buk go tɔk mɔ bɔt Chapta 3, *The Recognition and Protection of Fundamental Rights and Freedoms of the Individual*. Dis chapta de sho klia wan bɔku pan di rayt den ɛn fridɔm weh di pipul den na Salon get. If yu go lek fɔ rid ɔda chapta den na di Kɔnstityushɔn, yu kin go na ya fɔ rid di wanɔl Constitution: <https://www.parliament.gov.sl/constitution-of-sierra-leone.html>

(CREDIT: Office of the Presidency, Sierra Leone)

DIFREN WOK WEH DI TRI PAT DEN NA DI GOVMENT GET

Di Konstityushon na Salon no se boku tem, kontri den kin get problem weh wan posin o oganayzeshon get pawa pasmak. Na dis problem Salon sef bin get traday Weh pipul den get pasmak pawa, i izi fo le den yuz den pawa di rong weh, en ambog pipul den rayt na di kontri. Weh wan posin o wan oganayzeshon get pasmak pawa, i no izi fo le oda pipul den mek i lef fo yuz in pawa di rong weh. Wan weh aw di Konstityushon de mek sho se posin insai di govmment, o di govmment in sef sef, no yuz den pawa di rong weh, na bay weh den de sheb di pawa to tri difren pat den insai di govmment.

Di govmment get tri pat den, ol di pat den get som pawa from di Govment, bot non pan den no get ol di pawa:

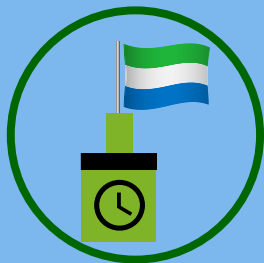
The Executive

(Chapta 5 na di Konstityushon) de mek di lo den begin wok en mek sho se pipul den obe di lo. Na di President, weh na di Ed of Govment, get dis wok. Di President get di rayt fo gi dis wok to oda pipul den lek di Vays President, Minista o Depiti Minista weh na pat pan di wan den weh de mek olman obe di lo.

The Judiciary

(Chapta 7 na di Konstityushon), dis na di Soprim Kot na Salon, di Apil Kot, di Ay Kot of Jostis, joj den, en majistret den weh de disaid bot kes den en eksplen di lo. Na di Chif of Jostis de oba den.

The Legislature

(Chapta 6 na di Konstityushon), dis na di Spika of Paliment en di wan den weh de insai Paliment. Na den de mek di lo den. Di President bak de insai di Paliment.

Dən kəl dis di 'difrən wok weh di tri pat dən na di gəvment get'. Dis min se ɔl di tri pat dən na di gəvment fə de fə dənsef, ən dən ɔl tri impɔtant. Dən fə chek dənsef ən nɔn pan dən, ileksef na pɔsin ɔ wan pat pan di gəvment, nɔ fə du wetin dən want bikɔs di ɔda pat dən get di pawa fə mek dən lef fə yuz dən pawa di rɔng weh. Di difrən wok weh di tri pat dən na di gəvment get rili impɔtant fə protekt ɔlman in rayt. Impɔtant rizin dən de bɔku tɛm fə mek pipul dən weh get pawa ansa fə wetin dən de du. Dis buk go sho sɔm egzampul dən bɔt aw di Gəvment bin get fə ansa to di pipul dən.

Di difrən wok dən weh di tri pat dən na di gəvment get nɔ min se dən get di rayt fə du ɔltin. Fə egzampul, di Kɔnstityushɔn de alaw di President fə pik di jɔj dən ən di Chif ɔf Jɔstis na di Sɔprim Kɔt ən di Trayal Kɔt dən, bɔt na di Paliment fə gri fə dən. Sɔntɛm dis go mek i nɔ izi fə lɛ di jɔj dən ebul fə de fə dənsef, ən sɔm pipul dən na Salon go wɔri se dis go ambɔg di wok weh di jɔj ən kɔt dən de du. Ən dat rili impɔtant bikɔs i go mek di kɔt ebul fə mek di ɔda tu pat dən na di gəvment ansa fə wetin dən de du. Fə mek di difrən wok dən weh di tri pat dən na di gəvment get kɔmɔt fayn, ən fə mek dən nɔ get pasmak pawa, ɛni pat na di gəvment nid fə de fə dənsef sɔm kayn weh.

KES STɔDI: ƏNI WAN PAN DI TRI PAT DƏN NA DI GƏVMENT NID FƏ DU DƏN YON WOK

Di Kɔt dən get di pawa fə mek pipul dən obe di lɔ, bɔt na Paliment nɔmɔ kin chenj di lɔ

Di Kɔnstityushɔn nɔ tɔk se dən nɔ fə sentens pɔsin fə day. Pantap dat, di rayt fə get layf de alaw fə mek dən sentens pɔsin fə day, ən di kɔt dən na Salon bin get di rayt fə sentens pɔsin fə day if dən si se i gilti fə sɔm patikyula kraym dən lɛk weh pɔsin yuz wɛpɔn ɔ wund pɔsin fə tif am, weh pɔsin kil, weh pɔsin kɔmɔt biən di gəvment, ən weh pɔsin nɔ gri fə tek kɔntrol. Pan ɔl weh dən nɔ bin kil pɔsin na Salon frɔm 1998, dən bin sentens bɔku pipul dən fə day. Di Jɔj ən Kɔt dən weh get di wok fə mek pipul dən obe di lɔ ən ɛp fə ɛksplen am nɔ bin ebul fə chenj di lɔ. If di jɔj dənsef sɛf bin want fə chenj di lɔ, Paliment go nid fə pul di lɔ fə sentens pɔsin fə day. Na dat bin apin nsai 2021. Di Paliment na Salon bin yuz in pawa fə mek lɔ weh bin pul di lɔ fə sentens pɔsin fə day.

AW DEN ɔGANAYZ DI KɔT DEN NA SALON

Di ɔɔ en Kɔt den get impɔtant wok fɔ du fɔ protɛkt pipul den rayt den na Salon. Dɔn bak, den fɔ mek ɔlman na di kɔntri get jɔstis. ɔlman fɔ ebul fɔ get ɔɔ ɔ majistret weh no de tek wan pɔsin betɛ pas ɔda pɔsin en weh de si ɔlman ikwal akɔdin to di lɔ fɔ yeri den kes.

Salon get 5 difrɛn kɔt den weh den sheb to tu pat. ɔl di kɔt den get difrɛn wok weh den de du fɔ mek jɔstis de. ɔl di kɔt den na di kɔntri de tray fɔ mek sho se den sɛtul ɔl di cham-mɔt kes den kwik kwik wan en fia wan. Den get di trayal kɔt den, weh min di Sɔprim Kɔt, di Apil Kɔt, en di Ay Kɔt ɔf Jɔstis. Dɔn bak, di smɔl kɔt den weh min di Majistret Kɔt den en Lokal Kɔt den.

(CREDIT: Brian Harrington Spier)

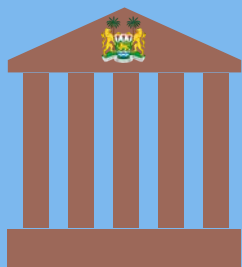
Aw den ɔganayz di kɔt den na Salon

- **Di Sɔprim Kɔt** na di kɔt weh ay pas ol na Salon, en na in nɔmɔ get di rayt fɔ ansa kwɛstɪɔn den bɔt aw fɔ ɔndastand di Kɔnstɪtyushɔn. Dɔn bak, i de disaid if pɔsɪn dɔn du sɔntɪn weh pas di pawa weh di Kɔnstɪtyushɔn se i fɔ get. Di Sɔprim Kɔt kin yeri apil den weh kɔmɔt na ɔda kɔt den. Dis kɔt get di rayt fɔ disaid kes den weh get sɔntɪn fɔ du wit di Kɔnstɪtyushɔn. Dis min se pipul den kin go na di Sɔprim Kɔt if den kes nid fɔ ɛksplɛn sɔntɪn weh get fɔ du wit di Kɔnstɪtyushɔn.
- **Di Apil Kɔt** de lisin tɔ kes den nɔmɔ weh den apil fɔ di Ay Kɔt ɔf Jɔstis ɔ weh kɔmɔt ɔda kɔt den na di kɔntri. Dis min se ɔl di kes den na di Apil Kɔt bin get fɔ de na ɔda kɔt fɔs. Di Apil Kɔt kin yeri kriminal en sɪvul kes den.
- **Di Ay Kɔt** kin yeri ɔl kriminal en sɪvul kes den. En bak i kin yeri kes weh get fɔ du wit wok ɔ faktri cham-mɔt. Na di Ay Kɔt de kɔntrol ɔl di smɔl kɔt den na Salon. I kin yeri kes den weh den apil na di lokal kɔt den en na di Majɪstret Kɔt den, en i kin yeri nyu kes den bak. Di Ay Kɔt ɔf Jɔstis de na Fritɔŋ, Bo, Kenema, Makeni, Moyamba, Kɔnɔ, en Pot Lɔkɔ. Di Ay Kɔt ɔf Jɔstis get sɔm spɛshal dipatmɛnt den lek di Dipatmɛnt Agɛns Kɔrɔpshɔn, Kriminal Dipatmɛnt, Sɪvul Dipatmɛnt, Faktri en Pɛnshɔn Dipatmɛnt, Famili Dipatmɛnt, Dipatmɛnt fɔ Kraym den weh get fɔ du wit Mami en Dadi Biznɛs, en ɔda wan den bak.
- **Majɪstret Kɔt** den de na ɔl di 16 distrikt den na Salon. Majɪstret Kɔt den kin yeri kriminal en sɪvul kes den, bɔt den nɔ kin yeri ɔlkayn kes den. If cham-mɔt get fɔ du wit mɔni biznɛs weh pas NLE50,000 ɔ pɔsɪn dɔn kɔmit sirɪɔs kraym, di Majɪstret Kɔt nɔ get rayt fɔ yeri da kayn kes de. Di Majɪstret Kɔt kin yeri apil frɔm Lokal Kɔt den.
- **Lokal Kɔt** den na Salon kin de na di prɔvɪns en chɪfdɔm den weh de insai di distrikt den. Eni Chɪfdɔm kin get lek wan Lokal Kɔt, en na 317 Lokal Kɔt den de na di kɔntri. Na di Paramɔnt Chɪf den kin kɔntrol den kɔt den ya. Na den nɔmɔ get di rayt fɔ disaid kes den weh get fɔ du wit di lɔ weh kɔmɔn na di eria, weh den dɔn rayt na di Lokal Kɔt Lɔ insai 1963. Na den mɔ kin yeri kes den weh get fɔ du wit dayvɔs, dɛt, udət get fɔ tek pawa, pipul den weh nɔ biev lek aw den fɔ biev na di eria, juju biznɛs, cham-mɔt bɔt land, en smɔl kraym den.

Wetin na di difrɛns bitwin sɪvul kes en kriminal kes?

Kriminal kes den na weh den tink se pɔsɪn pwel di lɔ. Sɪvul kes den kin bi weh pipul den get cham-mɔt wit dɛnsɛf ɔ ɔda ɔganayzeshɔn den weh get fɔ du wit mɔni biznɛs.

Aw den ɔganayz di kɔt den na Salon

Sɔprim Kɔt

Weh di Apil Kɔt dɔn disaid kes, pɔsin kin apil na di Di Sɔprim Kɔt

Apil Kɔt

Weh di Ay Kɔt dɔn yeri kes, pɔsin kin apil na di Apil Kɔt, ɛn afta dat i go apil na di Sɔprim Kɔt

Ay Kɔt

Weh di Majistret Kɔt dɔn yeri kes ɛn di pɔsin nɔ gladi fɔ wetin den dɔn disaid, i kin apil na di Ay Kɔt.

Majistret Kɔt

Na di Lokal Kɔt fɔs di jɔj ɛn kɔt den kin yeri bɔku cham-mɔt kes den weh gɛt fɔ du wit di lɔ weh kɔmɔn na di eria. Den kɔt den ya kin mek am izi fɔ pipul den fɔ rich de ɛn den nɔ de chaj di pipul den bɔku mɔni. Sɔm cham-mɔt kes den kin stat na di Majistret Kɔt ɔ di Ay Kɔt. Di fɔs tɛm den kam wit kes, den nɔ kin kam wit am na di Apil Kɔt, dis kɔt de yeri apil den nɔmɔ.

Lokal Kɔt

**KES STODI: SALON WANT FƆ MEK ƆLMAN GET DEN RAYT WEH MIN SE
SITIZEN DEN FƆ EBUL GO NA KƆT DEN ƆLSAI NA DI WƆL
Di ECOWAS Komyuniti KƆt Ɔf Jɔstis de protekt di rayt weh mɔtalman get**

Weh pɔsin fil se Salon dɔn pwel in rayt, i kin go na di ECOWAS *Economic Community of Wehst African States* Komyuniti KƆt Ɔf Jɔstis. Pan ɔl weh i nɔ izi fɔ le di pipul den na Salon ker den kes go na di ECOWAS Komyuniti KƆt Ɔf Jɔstis, di ɔjment den weh di KƆt de gi get pawa na Salon. Ileksef i nɔ izi fɔ ker kes den go na di ECOWAS KƆt, i impɔtant fɔ du so bikɔs ɔf di pawa weh di kƆt get.

Insai 2019, wan kes bin kam weh sho aw impɔtant di KƆt bi en aw den de protekt pipul den rayt den, dat na *Women Against Violence and Exploitation in Society v The Republic of Sierra Leone*. Insai dis kes, di ECOWAS KƆt bin protekt yɔŋ uman den rayt fɔ go na skul en nɔ alaw den fɔ tek wan pɔsin betɛ pas ɔda pɔsin. Di kes bin get fɔ du wit aw den bin de trit skulpikin den weh de pan bele. Den bin fos den fɔ go na speshal skul den weh nɔ de lan betɛ en weh nɔ get ɔda tin den weh skulpikin den nid. Pipul den weh bin de na di Gɔvment bin tɔk se den du am fɔ mek di gyalpikin den weh de pan bele nɔ afekt den kɔmpin den fɔ du bad. Di ECOWAS KƆt bin disaid se di sen weh den de sen pikin den weh de pan bele fɔ go ɔda skul dɔn sho se den de tek wan pɔsin betɛ pas ɔda pɔsin, en i pwel den rayt fɔ go na skul. Afta di KƆt disaid dat, i nɔ tu te, di Gɔvment na Salon bin chenj dis lɔ en den bin gri fɔ alaw gyalpikin den weh de pan bele fɔ lef na den skul. Dɔn, den stat sɔm nyu program den fɔ sɔpɔt buk lanin fɔ gyalpikin den.

(CREDIT: UNICEF)

WETIN NA RAYT DEN EN AW DEN GO BENIFIT YU?

Olman in rayt na wan important pat insai di Konstitiyushon na Salon. Insai di Konstitiyushon na Chapta 3, weh get di taytul *The Recognition and Protection of Fundamental Rights and Freedoms of the Individual*, i tok boku bot den rayt den de.

Wetin na rayt?

Rayt na 'sontin weh yu fo get akodin to di lo'. Na sontin weh posin kin tok se i want fo get. Di rayt weh motalman get na wan kayn rayt, en na sontin weh ol motalman get bikos den na motalman. Motalman rayt kin min se di govmment no fo ambog posin in layf. Fo egzampul, di govmment no fo ambog posin in prayvasi, o i kin bi se posin get rayt fo aks govmment fo du sontin fo am lek weh i kam pan welbodi biznes.

EGZAMPUL

Rayt kin min se di Govment get fo du sontin:

"A get di rayt fo get fia trayaI."

Weh posin get di rayt fo get fia trayaI, i min se di govmment fo du ol wetin i ebul du fo mek jstis de. Fo kriminal kes den, i min se di posin get di rayt fo tok se i no du bad en den fo biliv am, i get di rayt fo set mot, di rayt fo mek di trayaI stat kwik wan, en fo get loya en oda tin den. Di Govment fo mek sho se olman get ol den tin den ya weh den de pan trayaI na kot. Di govmment fo mek sho se polis de fo fenot bot kes den, loya den de fo ker di kes den go kwik kwik wan na kot, en jnj en kot den de weh de wok fayn so dat den go yeri en disaid di kes kwik en fia wan.

O, sontem di Govment no fo du sontin:

"A get di rayt fo le den no mek a sofa."

Di Govment no fo mek enibodi sofa en i fo mek sho se nobodi no de na di kontri weh de mek oda posin sofa.

(CREDIT: Sam Phelps/UNICEF)

Weh kontri den get konstityushon fɔ protekt motalman rayt den, i de sho se den want fɔ de bien den pipul den en den gri fɔ ansa fɔ wetin den de du. Fɔ protekt motalman rayt den min se den fɔ mek sho se pipul den en komyniti den na di kontri ebul fɔ protekt densef from wetin oda pipul den de du, ileksef di govmment ɔ oda pipul den de tretin den. Olman na Salon get rayt den. Den rayt den ya na sɔntin weh wi fɔ get bikɔs wi na motalman den, bɔt di Konstityushon de prɔmis den rayt den ya fɔ Salon pipul den. Di pipul den bak get fɔ du sɔntin. Na pawpa se olman fɔ respekt oda pipul den rayt, en olman fɔ obe wetin de insai di konstityushon na den layf.

Den nɔ fɔ sheb di rayt den, den ɔl get sɔntin fɔ du wit densef

Difren rayt den de na di Konstityushon lek di rayt fɔ get layf, di rayt fɔ get yu prayvasi, en di rayt fɔ tɔk en rayt wetin yu tink. Nɔn pan den rayt den ya impɔtant pas di oda wan den. ɔl di rayt den impɔtant fɔ mek pipul den get respekt na den layf, na dat mek ɔl di rayt den ikwal.

Den de go togeda lek wan gem weh den kol pɔzul. Di rayt den get sɔntin fɔ du wit densef, if nɔto dat den nɔ go wok. Den don mek di rayt den na di Konstityushon so dat olman na Salon go get respekt na den layf, fɔ get ɔl di fridom weh den nid so dat den layf go get minin, en den go ebul du ɔl wetin den want na den layf.

Kontrol rayt den

Pan ol weh di rayt den na di Konstityushon impotant, i no min se wi kin du oltin. Sontende difren pipul den rayt den no kin gri. Fɔ egzampul, ɔsin weh get di rayt fɔ tɔk wetin i tink go stil nid fɔ tink di rayt weh bɔt ɔda pipul den rayt fɔ get respekt na den layf. Di Konstityushon bak kin kontrol sɔm pan di rayt den. Sɔm pan di sekshon den insai Chapta 3 kin kontrol sɔm pan di rayt den if nid de fɔseka di "ami, fɔ protekt di pipul den, fɔ mek pis de, fɔ le pipul den biev fayn, ɔ fɔ welbɔdi biznes". Weh den kontrol sɔm pan di rayt den fɔ wan pan den rizin den ya, den no fɔ du am pasmak. Di kontrol weh den kontrol di rayt fɔ ikwal to di rizin weh mek den kontrol am. Sɔm pipul den kin tɔk se, "No tek bolama brok banga."

KES STɔDI: DEN NO Fɔ KONTROL DI RAYT DEN PASMAL WAN Ivin weh imajensi de, lek COVID-19, pipul den rayt den fɔ impotant

Insai Mach 2020 weh COVID-19 bin stat, di President na Salon bin tɔk se di kontri get stet ɔf imajensi en leta Paliment sef bin gri wit am. Weh den bin tɔk se stet ɔf imajensi de, den bin kontrol sɔm rayt den weh de na Chapta 3 insai di Konstityushon bikɔs ɔf di "big denja to mɔtalman layf", en den no fɔ "ambɔg tumɔs di weh aw pipul den de liv den layf en mɔni biznes" na di kontri. ɔnda di stet ɔf imajensi na di kontri, den bin kontrol sɔm pan di rayt den weh pipul den get, lek aw pipul den de muv frɔm wan ples to ɔda ples, fɔ geda wit ɔda pipul den, skul biznes, en ɔda rayt den. Pan ol weh den bin kontrol sɔm pan den rayt den ya, en pipul den no bin ebul liv di weh aw den bin de liv traday, bɔku pipul den bin fil se i kɔrekt fɔ du dat bikɔs di COVID-19 bin rili want fɔ ambɔg di kontri.

(CREDIT: William Vazquez/DIRECTRELIEF)

INTRODUCTION TO CHAPTER 3 NA DI KONSTITYUSHON:

The Recognition and Protection of Fundamental Human Rights and Freedoms of the Individual

Chapter 3 na di Konstituyushon tel wi bot di rayt den weh olman na Salon get, en aw den fo mek sho se den get den rayt den de. Bikos olman na di kontri, ivin di Govment en di President sef de onda di Konstituyushon, den rayt den ya de protekt pipul den so dat di Govment en oda pipul den no go ebul pwel den rayt.

Wetin mek Salon de protekt motalman rayt den?

Di Konstituyushon na Salon de sho se di kontri biliv se motalman rayt den important fo pipul den layf en den nid fo protekt den rayt. Boku sai na di Konstituyushon de sho aw di rayt weh motalman get important na di kontri, lek insai Chapter 2 weh get di taytul 'Fundamental Principles of State Policy', usai i de sho klia wan aw Fridom, Demokrasi en Jostis important. Di Konstituyushon mek am klia bak se di Govment, Polis, Sojaman, en oda wan den fo wok fo di pipul den na di kontri. Chapter 2 mek am klia bak se di Govment fo mek pipul den lef fo tek wan posin bete pas oda posin, "den fo protekt en fet fo fridom fo olman" en fo "stop ol korupshon". Pan ol weh den no kin yuz Chapter 2 na kot, da chapter de de tel wi bot wetin di govment fo du, en di prinsipul den weh fo gayd di wan den weh de na govment weh den de du den wok.

Uskayn rayt den de na Chapter 3 na di Konstituyushon?

Boku rayt den de na di Konstituyushon. Ol di rayt den de de fo mek sho se olman na Salon get respekt na den layf en olman fo fil se den valyu bikos den na motalman. Som pan den rayt den min se di Govment fo du sartin en ep di pipul den. Oda wan den de mek sho se di Govment no de ambog pipul den layf.

I de tok smol bot di rayt den weh de insai di Stetment bot Rayt den. Yu kin rid di wanol Chapter 3 na Constitution: <https://www.parliament.gov.sl/constitution-of-sierra-leone.html>

CHAPTA 3 NA DI KŌNSTITYUSHŌN:

Lɛ wi si sɔm tin dɛn na 'The Recognition and Protection of Fundamental Human Rights and Freedoms of the Individual.'

15 – Fundamental Human Rights and Freedoms of the Individual (Impɔtant Mɔtalman Rayt ɛn Fridɔm weh Pɔsin fɔ Gɛt)

16 – Protection of right to life (Protekt di rayt fɔ gɛt layf)

17 – Protection from arbitrary arrest or detention (Protekt pɔsin fɔ lɛ dɛn nɔ arɛst ɛn put am na jɛl fɔ nɔ rizin)

18 – Protection of freedom of movement (Protekt di fridɔm fɔ muv frɔm wan ples to ɔda ples)

19 – Protection from slavery and forced labour (Protekt pɔsin fɔ lɛ dɛn nɔ tek am as slev ɔ fos am fɔ wok)

20 – Protection from inhuman treatment (Protekt pɔsin so dat dɛn nɔ go trit am lɛk se in nɔto mɔtalman)

21 – Protection from deprivation of property (Protekt pɔsin lɛ dɛn nɔ tek in prɔpati kɔmɔt na in an)

22 – Protection for privacy of home and other property (Protekt pipul dɛn prayvasi na dɛn os ɛn ɔda prɔpati dɛn)

23 – Provision to secure protection of law (Mek weh fɔ protekt di lɔ)

24 – Protection of freedom of conscience (Protekt di fridɔm fɔ disaid wetin gud ɛn bad)

25 – Protection of freedom of expression and the press (Protekt di fridɔm fɔ tɔk ɛn rayt wetin pɔsin tink)

26 – Protection of freedom of assembly and association (Protekt di fridɔm fɔ gɛda ɛn de wit ɔda pipul dɛn)

27 – Protection from discrimination (Protekt di rayt fɔ mek dɛn nɔ tek wan pɔsin bɛtɛ pas ɔda pɔsin)

28 – Enforcement of protective provisions (Mek weh fɔ lɛ dɛn protekt pipul dɛn)

29 – Public emergency (Imajɛnsi weh kin kam na di kɔntri)

30 – The Interpretation of Chapter 3 (Aw fɔ ɔndastand Chapta 3)

Di rayt fɔ vot na impɔtant pat insai Salon dɛmɔkrasi. Dɛn de protekt dis rayt na Chapta 4 insai di Kɔnstityushɔn weh gɛt di taytul 'The Representation of the People':

31 – The right to vote (Di rayt fɔ vot)

35 – Registration and conduct of political parties (Aw politikal pati dɛn fɔ rejista ɛn biev)

(CREDIT: USAID)

CHAPTA 3 NA DI KONSTITYUSHON:

'Smol Pat – The Recognition and Protection of Fundamental Human Rights and Freedoms of the Individual

Dis pat na di buk de tøk smol böt di rayt den weh de insai di Stetment böt Rayt den. Yu kin rid ol di rayt den insai Chapta 3 na di Constitution.

Ol di nomba den weh de döj get fə du wit wan sekshon na di Konstityushon.

15 – Fundamental Human Rights and Freedoms of the Individual – Olman na Salon ilek us kontrı ɔ trayb den kɔmɔt, usaı den bɔn den, wetin den tink böt politiks, den kɔlɔ, rilijɔn, ɔ if den na man ɔ uman fə get den impɔtant rayt en fridɔm weh pɔsin fə get, weh na

- Layf, fridɔm, fə fil sef, fə enjɔy in prɔpati, en fə protekt am akɔdin to di lɔ;
- Fridɔm fə disaid wetin gud en bad, fə tøk wetin i tink, en fə gɛda wit ɔda pipul den;
- Respekt den yon layf en den famili den layf; en
- fə stɔp di pɔsin fə kɔmɔt na jel weh di lɔ se na de i fə de; ɔ

Olman na Salon get den rayt den ya, böt di rayt en fridɔm weh ɔda pipul den get, en fə protekt di pipul den kin afekt aw pɔsin kin yuz di rayt weh i get.

16 – The right to life – Olman get di rayt fə get layf. Sɔntende, pɔsin in rayt fə get layf nɔ bin pwel weh i day bikɔs:

- ɔda pɔsin bin de protekt in yon layf ɔ ɔda pɔsin in layf frɔm fet-fet, ɔ i de protekt in prɔpati; ɔ
- Sɔmbɔdi de tray fə yuz di lɔ fə arest am, ɔ stɔp di pɔsin fə kɔmɔt na jel weh di lɔ se na de i fə de; ɔ
- Di pɔsin weh tek ɔda pɔsin in layf bin tray fə stɔp rayɔt, atak ɔ pipul den weh nɔ want fə tek kɔntrol; ɔ
- Den bin de stɔp den fə le den nɔ kɔmit kraym; ɔ
- Mek wɔ stat.

Den tin den ya nɔ fə apin wantem wantem nɔmɔ. If pɔsin tek ɔda pɔsin in layf, i kin stil de akɔdin to di lɔ. Böt sɔntem, if gud rizin de fə wetin i du weh mek di pɔsin day i nɔ go de agens di lɔ.

KES STODI: DI RAYT FŌ GET LAYF NŌ GRI FŌ LE DEN SENTENS PŌSIN FŌ DAY

Di respèkt weh Salon pipul den get fŏ di rayt weh pŏsin get fŏ liv, na dat mek den pul di lŏ fŏ sentens pŏsin fŏ day

Te di ia 2021, di kŏt den na Salon bin get di rayt fŏ sentens pŏsin fŏ day if di pŏsin gilti fŏ sŏm patikyula kraym den lek fŏ yuz wepŏn ɔ wund pŏsin fŏ tif am, weh pŏsin kil, weh pŏsin kŏmŏt bien di gŏvment, ɛn weh pŏsin nŏ gri fŏ tek kŏntrol. Pan ɔl weh den nŏ bin sentens pŏsin fŏ day na Salon frŏm 1998, sŏm pipul den, ɛn ivin di *Truth and Reconciliation Commission* bin de stil tink se fŏ sentens pŏsin fŏ day na "sŏntin weh bad na di sosaiti."

Insai 2021, afta lŏng tɛm weh di pipul den weh de wok fŏ mek pipul den get den rayt ɛn di *Human Rights Commission* na Salon dŏn kampen, di Paliment na Salon bin vot ɛn gri fŏ pul di lŏ fŏ sentens pŏsin fŏ day.

Dis na big tin weh den du na Salon, ɛn na sain fŏ sho se den rili want fŏ protekt mŏtalman den rayt, mŏ di rayt fŏ get layf.

(CREDIT: Boaz Reisel/AdvocAid)

17 – Protection from arbitrary arrest or detention – Den ɔ kin tek ɔsin in fridɔm pas di ɔ alaw dat. Di ɔ de alaw fɔ le den tek ɔsin in fridɔm if den tɔk se i gilti fɔ kraym weh fɔ mek den sen am na jel, if den tink se i dɔn kɔmit kraym, ɔ den fil se i plan fɔ kɔmit kraym, so dat den go mek shɔ se di ɔsin go kam na kɔt, di ɔsin go du wetin di kɔt tel am fɔ du, ɔ i ɔ go ebul kam fɔ in trayal na kɔt. Dɔn bak, den kin kontrol sɔm pan di fridɔm weh ɔsin get fɔ le den stɔp bad bad sik weh de pred, ɔ if den tink se ɔsin get ed problem, if ɔsin de tek drɔg ɔ drink pasmak, if ɔsin de na strit, if ɔsin nid tritment ɔ i nid protekshɔn. Weh ɔsin ɔ rich 18 ia yet, den kin kontrol sɔm pan in fridɔm so dat i go go na skul en get wetin i nid fɔ liv. If ɔsin weh ɔ get rayt fɔ de na di kɔntri tray fɔ enta di kɔntri, ɔ den de pul am kɔmɔt na di kɔntri, den kin ol am te di kes dɔn ɔ te den pul di ɔsin kɔmɔt na di kɔntri.

Illeksef den pul sɔm pan di ɔsin in fridɔm, da ɔsin de stil get in rayt den: If den arest ɔ jel ɔsin, den fɔ tel am wetin mek den du dat, en di tem weh den de arest am, den fɔ tel am di rizin weh mek den de arest am en den fɔ du dat insai 24 awa. Den fɔ tel di ɔsin insai in yon langwehj wetin na di rizin weh mek den arest am ɔ jel am. Dɔn bak, den fɔ tel am se i get rayt fɔ get lɔya ɔ ɔsin fɔ ep am, en i kin tɔk to di ɔsin prayvet wan.

If den arest ɔ jel ɔsin fɔ le i go na kɔt, ɔ if den arest ɔsin bikɔs den tink se i kɔmit kraym ɔ plan fɔ kɔmit kraym, den fɔ ker am go na kɔt insai 10 dez if wetin i du min se den kin jel am fɔ layf, fɔ cɔda kes den, den fɔ ker am go na kɔt insai 72 awa.

If den arest ɔ jel ɔsin en di ɔ tɔk se den ɔ get rayt fɔ du dat, da ɔsin de get di rayt fɔ aks di wan weh arest ɔ jel am fɔ gi am sɔntin as pement.

18 – Protection of freedom of movement – Olman get di fridom fɔ muv frɔm wan ples to ɔda ples na Salon, fɔ liv enisai na di kontri, en fɔ enta en komot na di kontri lek aw den want. Den kin kontrol di fridom fɔ muv frɔm wan ples to ɔda ples if di lɔ alaw dat, ɔ den kin mek lɔ den fɔ kontrol di fridom fɔ muv fɔseka di ami, fɔ mek pis de, fɔ le pipul den biev fayn, fɔ pipul den welbɔdi biznes, ɔ fɔ protekt di tin den weh Salon get. Bɔt, if den kontrol di fridom fɔ muv fɔ eniwan pan den rizin den ya, den fɔ get gud rizin fɔ du am na sosaiti weh get demokراسي.

Dɔn bak, den kin kontrol di fridom fɔ muv frɔm wan ples to ɔda ples if pɔsin de wok fɔ gɔvmɛnt ɔ i na sojaman, en fɔ mek shɔ se den fɔ pul pɔsin weh fɔ go fɔ trayal ɔ fɔ go wit pɔsin na jel weh nɔ de insai Salon. Den go du dat bak fɔ pɔsin weh den tink se dɔn komit kraym, ɔ pɔsin weh want fɔ lef in wok weh di lɔ se i fɔ du, lek fɔ bi sojaman, fɔ mek i nɔ komot na di kontri. Den kin kontrol di fridom fɔ muv frɔm wan ples to ɔda ples so dat den kin stop pipul den fɔ le den nɔ de na strit.

If den kontrol pɔsin in fridom fɔ muv frɔm wan ples to ɔda ples fɔseka di ami, fɔ mek pis de, fɔ le pipul den biev fayn, fɔ welbɔdi biznes, ɔ fɔ protekt di tin den weh Salon get, da pɔsin get di rayt fɔ mek di kɔt weh de fɔ insep en weh nɔ de tek wan pɔsin betɛ pas ɔda pɔsin, luk in kes. Da pɔsin de kin aks le den rivyu in kes ɔltɛm, bɔt 30 dez fɔ pas bifo den du eni rivyu bak.

KES STɔDI: GɔVMɛNT ɔFISA DEN KIN PWɛL DI RAYT WEH DE NA DI KɔNSTITYUSHɔN BAY WEH DEN DU SɔNTIN WEH BROK DI Lɔ

If di Gɔvmɛnt nid fɔ kontrol aw pipul den de muv frɔm wan ples to ɔda ples, i fɔ mek shɔ se i get rayt fɔ du dat akɔdin to di lɔ

Shot tem bifo di ilekshɔn weh Salon bin get insai 2018, di Inspektɔ Jɛnɛral fɔ di Polis bin gi wan stɛtmɛnt fɔ se da de de nɔ motoka nɔ fɔ de na rod, pas motoka den weh di *National Electoral Commission* dɔn alaw fɔ de na rod. Wan kes, weh na *Augustine Sorie-Senge Marrah v Inspector General of Police*, bin chalɛnj da stɛtmɛnt de. Den bin arɛst wan man weh bin drayv in motoka di de fɔ di ilekshɔn en den bin ol in motoka. Dat bin mek i nɔ ebul fɔ vot. I bin tɔk se di stɛtmɛnt, en di arɛst weh den arɛst en ol am nɔ gri wit wetin di kɔnstityushɔn tɔk bɔt fridom fɔ muv frɔm wan ples to ɔda ples. Di Sɔprim Kɔt bin disaid se di Inspektɔ Jɛnɛral fɔ di Polis nɔ bin get rayt akɔdin to di lɔ ɔ eni rizin fɔ stop pipul den fɔ yuz den motoka. Dis stɛtmɛnt weh i bin mek nɔ gri wit wetin de insai di kɔnstityushɔn en i ambɔg di Wan weh Le Kɔmplɛn in rayt. Fɔ protekt di fridom fɔ muv frɔm wan ples to ɔda ples min se di stɛtmɛnt nɔ gri wit di kɔnstityushɔn. Nɔbɔdi nɔ fɔ stop pɔsin in fridom fɔ muv weh den nɔ get rizin fɔ du dat akɔdin to di lɔ. Dat min se weh den bin ol di pɔsin in motoka, weh mek i at fɔ am fɔ muv frɔm wan ples to ɔda ples, dat bin ambɔg in rayt fɔ muv ɔnda sɛkshɔn 18. If di Gɔvmɛnt want fɔ kontrol sɔm pipul den rayt, i fɔ du dat akɔdin tɔ wetin di lɔ se.

19 – Protection from slavery and forced labour – Nəbədi nə fə trit pəsin lek slev ɔ fos am fə wok. Nəbədi nə fə bay ɔ sel mətalman dən. Dis səkshən mek am kliə se fə fos pəsin fə wok nə min di wok weh di kət tək se pəsin fə du fə in kraym, fə klin usai dən kip pəsin weh dən dən arest, wok weh sojaman fə du, ɔ wok weh pəsin nid fə du weh səntin apin na di kəntri weh na imajensi.

20 – Protection from inhuman treatment – Nəbədi nə fə mek pəsin səfə ɔ trit am lek se in nəto mətalman, ɔ mek pəsin nə get wan respekt.

21 – Protection from deprivation of property – Nəbədi nə fə tek pəsin in prəpati pas gud rizin de fə du dat, ən pas dən mətəp dən kəndishən dən ya:

- Fəs, dən tek di prəpati fəseka di ami, fə protekt di pipul dən, fə mek pis de, fə lə pipul dən biev fayn, fə welbədi biznəs, fə plan di siti, ɔ fə yuz di prəpati ɔda weh weh go bənifit pipul dən ɔ mek di sitizen dən na Salon get wetin dən nid fə liv; ən
- Səkən, dən fə get gud rizin weh mek dən siz di pəsin in prəpati pan ɔl weh dat go mek tin nə izi fə am, ən
- Təd, dən nə fə wehstəm fə gi səntin as pəment to di pəsin weh dən dən tek in prəpati. Da pəsin de get di rayt fə lə di kət disaid if dən bin get rayt akədin to wetin di lə se fə tek in prəpati, ən if di tin weh dən gi am as pəment du fə am, ɔ fə mek sho se dən gi am səntin as pəment di rayt təm.

Pan ɔl weh pipul dən get di rayt fə protekt dən prəpati, i nə min se dən nə kin tek dən prəpati akədin to di lə if rizin de fə lə dən tek am, lek if pəsin fə pe taks, ɔ dən fayn di pəsin weh brok di sivul ɔ kriminal lə, ɔ di prəpati na denja to ɔda pipul dən, animal dən, ɔ plant dən. Weh di wan weh get di prəpati bin fə du səntin weh i nə du, dən kin tek in prəpati fə shot təm fə protekt di gron ɔ ɔda tin dən weh di kəntri get, ɔ fə mek fam dən.

KES STƏDI: DI GƏVMENT FƏ FALA WETIN DE NA DI LƏ WEH DƏN DE TEK PRƏPATI NA PIPUL DƏN AN

Weh dən mek di gəvment fala wetin de na di lə, dat de protekt di rayt fə lə dən nə jəs tek pəsin in prəpati

Pan ɔl weh səkshən 21 insai di Kənstityushən de protekt pipul dən rayt fə lə dən nə tek dən prəpati, if di Gəvment fala wetin de na di lə ən dən mətəp səm kəndishən dən, dən kin stil tek di prəpati. Wan kes insai 2005, weh dən kəl *The SL Enterprise Ltd v Attorney General and Others*, de sho kliə wan aw i impotant fə mek di Gəvment du tin kərekt wan. Da kes bin chek if di Gəvment bin get rayt akədin to di lə fə tek wan kəmni in prəpati na in an. Di Gəvment bin tek di kəmni in prəpati na in an, bət dən nə bin gi dən ənə mənə. Bikəs dən nə bin gi dən mənə fə da prəpati de, i min se di Gəvment bin dən brok di lə. Di Gəvment nə bin fala wetin de na səkshən 21, ən dən bin gi bak di kəmni in prəpati.

22 – Protection for privacy of home and other property – Nɔbɔdi nɔ fɔ sach pɔsin in prɔpati ɔ di pɔsin inɛf sɛf pas di pɔsin gri. Olman get di rayt nɔ fɔ alaw ɛnibɔdi fɔ ambɔg den lɛta den, fon ɔ ɔda weh fɔ tɔk to pipul den, ɛn den kin disaid nɔ fɔ alaw pipul den fɔ kam insai den prɔpati. Bɔt nɔto ɔlɛm i kin bi so, lɛk fɔsɛka di ami, fɔ protɛkt di pipul den, fɔ lɛ pipul den biev fayn, fɔ wɛlbɔdi biznɛs, fɔ plan di siti, ɛn fɔ yuz di prɔpati fɔ bɛnɛfit di pɔblik. Dɔn bak, sɔntɛm pɔsin nɔ go get da rayt de bikɔs den nid fɔ ɛnta di os, sach di pɔsin, ɔ ambɔg wɛtin i de yuz fɔ tɔk to pipul den fɔ protɛkt di rayt ɛn fridɔm weh ɔda pipul den get, ɔ bikɔs di kɔt dɔn gi ɔda. ɔ weh den nid fɔ ɛp uman den, pikin den, yɔŋ pipul den, ol pipul den, ɔ di wan den weh disɛbul fɔ mɛk den go bifo pan den wɛlbɔdi biznɛs ɛn fɔ get wɛtin den nid fɔ liv. If den ambɔg den rayt den ya, den fɔ get gud rizin fɔ du am na sosaiti weh get dɛmɔkrasi.

23 – Provision to secure protection of law – Olman weh den chaj wit kraym fɔ get trayal weh fia, di trayal fɔ bi di rayt tɛm, ɛn bifo kɔt weh de fɔ inɛf ɛn nɔ de tek wan pɔsin bɛtɛ pas ɔda pɔsin. ɔl di kes den weh di kɔt de yɛri weh get fɔ du wit pipul den rayt fɔ de opɛn fɔ lɛ ɔlman yɛri, wans di kɔt dɔn disaid se di trayal get fɔ protɛkt jɔstis, get fɔ du wit di ami, fɔ protɛkt pipul den, fɔ mɛk pis de, fɔ lɛ pipul den biev fayn, ɛp di wan den weh nɔ rich 18 ia get wɛtin nid fɔ liv, ɔ fɔ protɛkt pipul den prayvasi weh de na trayal na kɔt.

Olman get di rayt fɔ tɔk se den nɔ du bad ɛn den fɔ biliv den tɛ den fɛnɔt se den gilti ɔ dɛnsɛf sɛf tɔk se den gilti. Olman get di rayt fɔ no wɛtin na di chaj den insai den yon langwehj, ɛn fɔ get di tɛm ɛn wɛtin den nid fɔ pripiya fɔ tinap fɔ dɛnsɛf na kɔt ɔ get lɔya weh de tinap fɔ den. Weh den chaj pɔsin wit kraym, den fɔ gri fɔ lɛ den aks di witnɛs den weh di kɔt kɔl kwɛstyɔn den, ɛn fɔ kɔl den yon witnɛs den bak. Olman get di chans fɔ yuz intaprita fɔ fri, if den nɔ ɔndastand di langwehj weh den de tɔk na kɔt. Weh den dɔn tray pɔsin na kɔt ɛn den fɛnɔt se in gilti ɔ i nɔ gilti, ɛn den dɔn dɔn ɔl di apil den, den nɔ fɔ tray di pɔsin fɔ da sɛm kraym de bak. Sɛmwɛhso, weh den dɔn sɔri fɔ am, den nɔ kin tray am fɔ di sɛm kraym bak.

Dɛn nɔ fɔ tɔk se pɔsin gilti fɔ wan patikyula kraym if wɛtin i du, ɔ wɛtin i nɔ du, nɔto kraym da tɛm de.

24 – Protection of freedom of conscience – Nɔbɔdi nɔ fɔ ambɔg di fridɔm weh pɔsin get fɔ disaid wetin gud en wetin bad. Fridɔm fɔ disaid wetin gud en bad min di fridɔm fɔ tink wetin pɔsin want, fridɔm fɔ get yu yon rilijɔn, fɔ chenj yu rilijɔn, en fridɔm fɔ wɔship yu wangren ɔ wit ɔda pipul den. Fridɔm fɔ disaid wetin gud en bad min di fridɔm fɔ le pɔsin wɔship, tich, fala wetin den biliv, en waka insai den yon fet opin wan ɔ sikrit wan. Nɔbɔdi nɔ fɔ fos pɔsin fɔ lan ɔda rilijɔn ɔ put an pan serɛmɔni weh den nɔ gri fɔ, ɔ weh den nɔ rich 18 ia en den mama en papa nɔ tɔk se den gri fɔ dat. Den nɔ fɔ fos pɔsin fɔ swe fɔ sɔntin weh nɔ gri wit in rilijɔn ɔ wetin i biliv. Lɔ den kin kontrol di fridɔm fɔ disaid wetin gud en bad if den get gud rizin den na sosaiti weh get demɔkrasi. Den kin kontrol am if nid de fɔseka di ami, fɔ protekt di pipul den, fɔ mek pis de, fɔ le pipul den biev fayn, fɔ welbɔdi biznes, ɔ fɔ protekt di rayt en fridɔm weh ɔda pipul den get, weh go min di rayt fɔ le pipul den fala den yon rilijɔn en nɔ alaw pɔsin fɔ ambɔg den.

(CREDIT: Leasmhar)

25 – Protection of freedom of expression and the press – Olman get di rayt fɔ tɔk en rayt wetin den tink. Dat min se olman get di rayt fɔ tink wetin den want, en fɔ get infɔmeshɔn en tɔk bɔt am wit ɔda pipul den en nɔbɔdi nɔ fɔ ambɔg dat. Olman get di rayt nɔ fɔ alaw enibɔdi fɔ ambɔg den leta ɔ mesej den. Olman get di fridm fɔ get, stat en wok wit enitin weh go ep am fɔ sheb infɔmeshɔn, aydia den en wetin i de tink. Dat min se fridm fɔ de na skul en ɔganayzeshɔn weh de fɔ buk lanin. Bɔt, nɔbɔdi nɔ fɔ get telivishɔn ɔ redio steshɔn, pas di govment ɔ pipul den weh di President dɔn gri.

Weh den want fɔ kontrol di rayt fɔ tɔk wetin pɔsin tink ɔ fɔ rayt wetin pɔsin tink, den fɔ get gud rizin den na sosaiti weh get demɔkrasi. Bɔt sɔntem den kin kontrol den fridm weh: Den kin kontrol den rayt den ya fɔseka di ami, fɔ protɛkt di pipul den, fɔ mek pis de, fɔ le pipul den biev fayn, en fɔ protɛkt di gudnem, rayt en fridm weh ɔda pipul den get. Den kin kontrol di rayt bak fɔ nɔ tɔk bɔt pɔsin in sikrit den, fɔ mek sho se di pawa en aw di kɔt den de fɔ densef get fɔ kontinyu, en fɔ kontrol sɔm pan di weh aw pipul den de tɔk to densef, sho den, en wetin pipul den kin du fɔ enjoy densef.

Den kin kontrol di rayt fɔ tɔk wetin pɔsin de tink fɔ di wan den weh de na di ami.

KES STØDI: DEN DE PROTEKT DI FRIDOM FØ TØK WETIN PØSIN DE TINK, BØT DIS FRIDOM GET USAI I DE STØP

**Di kòt den kin gri weh di pipul den tøk se den de kòntrol wetin den kin rayt
wetin den de tink**

Traday, Salon bin get sòm lò den weh tøk se na kraym fò tøk sòntin weh go pwel di gudnem weh di gòvment get. Illeksef di tøk na tru, weh pòsin tøk da kayn weh de den kin pònish am, ÷ ivin sen am na jel. Den lò den de bin mek i tin nò izi fò jònalist den, bikòs bòku tem jònalist den get fò fèn fòlt pan di gòvment en wetin den de du, en rayt bòt den.

Insai 2008, sòm jònalist den bin chalenj di Lò fò Mek Pis De wit wan kes weh den kòl *Sierra Leone Association of Journalists v Attorney-General and Others*, bikòs den tøk se i afekt aw jònalist den de du den wok. Di jònalist den nò bin tøk se di Lò fò Mek Pis De nò fò de na di kònstityushòn. Bòt den bin tøk se sòm pan di sèkshòn den nò fò de de na di kònstityushòn, bikòs den sèkshòn den de, de kòntrol wetin jònalist den kin tøk en rayt, en dat nò gri wit di kònstityushòn. Di Sòprim Kòt bin luk bak fò si if den sèkshòn den de nò gri wit di kònstityushòn. I bin de luk mò if den bin mitòp di kòndishòn den fò get di rayt fò tøk en rayt wetin pòsin de tink. Di Sòprim Kòt nò bin tink se di Lò fò Mek Pis De nò gri wit di kònstityushòn, ÷ fò se i de tretin jònalist den. Den nò bin chenj di Lò fò Mek Pis De.

Di Sòprim Kòt nò tøk se di sèkshòn den insai di Lò fò Mek Pis De, weh get fò du wit wetin pòsin de tøk, nò gri wit di kònstityushòn. Bòt, insai 2020 di Paliment na Salon bin pul den pat den de na di Lò fò Mek Pis De weh di jònalist den bin chalenj insai 2008. Di President bin sain am na di lò en tøk se "Gòvment den weh bad de mek pipul den de fred en set mòt. Den de stòp pipul den fò fèn fòlt wit wetin den de du weh den de rul."

Weh den pul den lò den de fò se jònalist den dòn kòmit kraym bay wetin den de tøk en rayt wetin den de tink, dat na wan impòtant tin weh den du fò mek di fridòm fò tøk en rayt wetin pòsin tink go bifo.

(CREDIT: UNDP Sierra Leone/ Claire Flynn-Byrne)

26 – Protection of freedom of assembly and association – Olman get di rayt fə gəda wit ɔda pipul den en mek nɔbɔdi nɔ ambɔg den. Dis min se olman get di rayt fə stat en put an pan politikal pati, tred yunion, ɔ ɔda ɔganayzeshɔn weh de protekt wetin de benefit pipul den. Den ɔganayzeshɔn den de kin get sɔntin fə du wit mɔni biznəs, soshal savis ɔ wokman den, en den kin de na di kontri ɔ difren sai den na di wol.

Den kin kontrol di rayt fə gəda en de wit ɔda pipul den. Sɔntende den kin kontrol di rayt fəseka di ami, fə mek pis de, fə le pipul den biev fayn, fə welbɔdi biznəs, ɔ fə mek shɔ se i nɔ de ambɔg di tin den weh pipul den nid. Den kin kontrol den rayt den de fə protekt ɔda pipul den rayt en fridɔm. Den kin kontrol den rayt den de fə pipul den weh want fə mek politikal pati den. Sɔntende di politikal pati den go nid fə rejista, den go tel den aw den fə du den wok, en den kin wach aw di pipul den weh jɔyn an pan di pati fə biev.

Den kin kontrol di rayt den fə sojaman den na di ami en pipul den insai di govment. Fə mek den kontrol sɔm pan pipul den rayt den akodin to di lɔ, den fə get gud rizin den fə du dat na sosaiti weh get demokراسي.

(CREDIT: UNICEF Sierra Leone)

27 – Protection from discrimination – Fɔ tek wan pɔsin betɛ pas ɔda pɔsin na Salon min fɔ trit pɔsin difren weh bikɔs ɔf us kontri ɔ trayb i kɔmɔt, if i na man ɔ uman, usai den bɔn am, us politikal pati i de, in kɔls ɔ rilijɔn. No lɔ no de na Salon weh de tek wan pɔsin betɛ pas ɔda pɔsin ɔ trit pɔsin difren weh. En nɔbɔdi weh get pawa frɔm di Gɔvment fɔ tek wan pɔsin betɛ pas ɔda pɔsin. Sɔntende den kin trit pipul den difren weh bɔt stil nɔ tek wan pɔsin betɛ pas ɔda pɔsin, lek weh pipul den fɔ pe difren taks den, ɔ pipul den nɔto sitizen na Salon, ɔ pipul den weh tɔn sitizen bɔt nɔto bikɔs na de den bɔn den. Sɔntem den go trit den pipul den difren weh en nɔto lek aw den kin trit Salon sitizen weh na Salon den bɔn den. Sɔntem di lɔ kin gri fɔ trit pipul den difren weh bɔt stil nɔ tek wan pɔsin betɛ pas ɔda pɔsin, lek weh di lɔ gri fɔ alaw wan patikyula trayb fɔ yuz sɔm pat pan di lɔ weh kɔmɔn na di eria, ɔ if imajensi de na di kontri en den nid fɔ du sɔntin fɔ sɔlv di problem den weh di disasta kam wit. Enitem den kontrol di rayt nɔ fɔ tek wan pɔsin betɛ pas ɔda pɔsin, den fɔ get gud rizin fɔ du dat na sosaiti weh get demokrasia.

Di rayt fɔ le den nɔ tek wan pɔsin betɛ pas ɔda pɔsin nɔ go stɔp den fɔ mek ɔda lɔ den weh go mek pipul den weh de wok fɔ di gɔvment ɔ ami get tin den weh den fɔ du fɔ kwalifay fɔ kam insai di ami ɔ di gɔvment.

KES STɔDI: NɔBɔDI NA SALON Nɔ Fɔ TEK WAN PɔSIN BETɛ PAS ɔDA PɔSIN

Bɔku tem i kin at fɔ si gud rizin fɔ tek wan pɔsin betɛ pas ɔda pɔsin, mɔ weh i get fɔ du wit pipul den weh nɔ get pɔsin fɔ ɛp den.

Insai 2019, di ECOWAS Kɔmuniti Kɔt ɔf Jɔstis bin yeri di kes *Women Against Violence and Exploitation in Society and Another v The Republic of Sierra Leone* bɔt fɔ pul gyalpikin den weh de pan bele kɔmɔt na skul. Wi dɔn tɔk bɔt dis kes na dis buk. Di kes bin get fɔ du wit ɔlman in rayt nɔ fɔ tek wan pɔsin betɛ pas ɔda pɔsin. Den bin de trit di gyalpikin den weh de pan bele wɔs pas di ɔda pikin den en den nɔ bin get gud rizin fɔ du dat. Di Kɔt bin gi ɔda to di gɔvment fɔ chenj di lɔ. Afta di Kɔt dɔn disaid dat, i nɔ tu te, di Gɔvment na Salon bin chenj dis lɔ en i bin gri fɔ alaw gyalpikin den weh de pan bele fɔ lef na den skul. Dɔn, den bin stat sɔm nyu program den fɔ sɔpɔt buk lanin fɔ uman den.

28 – Enforcing Chapter 3 – If den ambog enibodi in rayt onda sekshon 16 te 27 na di Konstityushon, o den want fo ambog in rayt, da posin de, o if i de na jel posin weh de tinap fo am, fo go na di Soprim Kot fo ep am. If di Soprim Kot si se problem de, i kin gi oda o gi advays bot wetin fo du fo protekt den rayt den de. If den tretin posin in rayt, oda kot den kin ep en den kin gi oda fo protekt pipul den rayt. Bot di kot weh get pawa pas ol na Soprim Kot. Weh di Apil Kot en oda kot den get sontan fo du wit di rayt den na sekshon 16 te 27 na di Konstityushon, den kin transfa di mata na di Soprim Kot if nid de. If posin aks di kot fo du so, den kot den ya fo transfa di mata to di Soprim Kot.

Fo protekt pipul den weh no get natin den rayt, di Paliment fo gi moni to den pipul den de so dat den go get loya di tem weh posin ambog den rayt. Paliment fo mek sho se di sopot weh den de gi na fo pipul den nomo weh rili nid moni en sopot fo ep den get loya, en den fo gi sopot nomo di tem weh den rili tretin posin in rayt.

29 – Public emergency – Imajensi na di kontri min se sɔntin tretin Salon, ɛn di President nid fɔ disaid kwik kwik wan wetin fɔ du fɔ mek pis, ɔda, ɛn gud gɔvment de na di kontri. Di President kin tɔk se imajensi de na di kontri nɔmɔ weh i rili sirɔs. Fɔ egzampul, weh wɔ kam na Salon, ɔ ɔda kontri want fɔ kam wit wɔ na Salon, ɔ weh pis nɔ de ɛn pipul den layf de pan denja, ɔ den de tretin pis, ɔ nachɔral disasta apin na di kontri, ɔ ɔda kayn denja weh de tretin Salon.

Di President get bɔku pawa weh stet ɔf imajensi de. Di President kin disaid difren weh den bɔt aw fɔ du tin den, lek fɔ chɛnj ɔ stɔp lɔ den weh get fɔ du wit ol pipul den, kontrol aw pipul den de muv frɔm wan ples to ɔda ples, ɔ fɔ dipɔt pipul den weh nɔto Salon sitizen den. ɔda lɔ den kin alaw di Gɔvment fɔ kontrol pipul den prɔpati ɛn land, sach den prɔpati, ɔ fɔ mek shɔ se di kɔmyuniti get wetin di President fil se den nid.

Pan ɔl weh di President kin tɔk ɛnitem se stet ɔf imajensi de, Paliment nid fɔ gri se na so i bi insai 21 dez, if nɔto dat den fɔ pul di stet ɔf imajensi. If Paliment nɔ gri wit wetin di President tɔk, di stet ɔf imajensi go dɔn insai 21 dez, pas Paliment disaid fɔ ad pan am.

Enibɔdi weh den ol insai di tɛm weh imajensi de na di kontri, kin aks kɔt ɔ lɔya den weh de fɔ dɛnsɛf ɛn weh nɔ de tek wan pɔsin bɛtɛ pas ɔda pɔsin fɔ rivyu in kes. Dɔn, i kin aks fɔ mek den rivyu in kes bak afta ɛvri 30 dez.

KES STɔDI: STET ɔf IMAJENSI GO PROTEKT DI PIPUL DEN ɛN DI KɔNTRI **Pipul den go kontinyu fɔ get den rayt weh stet ɔf imajensi de, bɔt sɔntɛm den go kontrol sɔm pan den rayt fɔ shɔt tɛm**

Frɔm Mach 2020 to Mach 2021, Salon bin get stet ɔf imajensi. Na di tɛm weh Covid-19 bin kam fɔ ambɔg di pipul den na Salon. Nɔto di fɔs tɛm den bin get stet ɔf imajensi ɛn den bin yuz am fɔ protekt di pipul den layf na Salon ɔ di kontri: Frɔm 1998 te to 2002, den bin get stet ɔf imajensi weh Wɔ fɔdɔm na di kontri. ɛn i nɔ tu te, den bin get stet ɔf imajensi weh Ebola kam ɛn di rep deb weh bin de apin na di kontri.

30 – Interpretation of Chapter 3 – Sekshɔn 30 na di Kɔnstityushɔn get bɔku wɔd den ɛn den minin den fɔ ɛp pɔsin fɔ ɔndastand difren pat den na Chapta 3.

Di sitizen den na Salon get oda rayt den weh no de na Chapta 3 insai di Konstityushon. Weh yu tink bot wetin bin apin traday na Salon weh na wan posin noko bin de rul, important rayt den de weh get fo du wit ilekshon den en di wok weh politikal pati den fo du. Den sekshon den ya de na Chapta 4 na di Konstityushon:

31 – Registration of voters – Eni sitizen na Salon weh ol pas 18 ia, en no get ed problem, get di rayt fo vot na ilekshon.

**KES STODI: DEMOKRASI MIN SE PIPUL DEN FO GET DI CHANS FO VOT, DAT MIN SE DEN FO ALAW DEN FO GO NA DI SAI WEH DEN KIN VOT
Den no fo ambog posin in rayt fo vot pas den get gud rizin fo du dat**

Di kes weh get di nem *Augustine Sorie-Senge Marrah v Inspector General of Police*, weh den bin stop motoka fo drayv di de weh den bin get ilekshon insai 2018 bin sho se weh di polis arest en ol di man in min se den don ambog in rayt fo vot bikos di man no bin ebul fo go usai den de vot. Di Govment en in pipul den no bin get gud rizin fo ambog aw di man de muv from wan ples to oda ples, dat bin mek den no get rayt fo kontrol in rayt fo vot weh di konstityushon gi am. Di Soprim Kot bin sho klia wan se if di Govment want fo kontrol posin in rayt, i fo du am akodin to di lo, noko aw den bin du am na dat kes.

35 – Registration and conduct of political parties – Sekshon 35 na di Konstityushon get difren lo den weh tak bot aw politikal pati den fo wok en wetin den fo du. Sontem di tin weh important pas ol na fo ondastand se den rili nid politikal pati den na di kontri.

(CREDIT: Commonwealth Secretariat)

FƆ TƆK SE YU WANT YU RAYT

Di rayt den weh de na di Kɔnstityushɔn fɔ mek shɔ se den protɛkt ɔlman na di kɔntri mek den nɔ mek den sɔfa ɔ trit den bad. Weh den tɛtɛn ɛnibɔdi in rayt, da pɔsin kin du sɔntin fɔ mek i gɛt in rayt, ɔ du sɔntin fɔ mek shɔ se ɔda pipul den get den rayt.

Difɛɛn weh den de fɔ mek shɔ se den protɛkt di rayt den weh de na di Stetmɛnt bɔt Rayt den, bɔt i kɔmɔn fɔ du am na kɔt den. Di kɔt den kin gi ɔda to di Gɔvmɛnt ɔ ɛnibɔdi fɔ protɛkt di pipul den rayt, ɛn den kin gi ɔda fɔ mek pɔsin pe, ɔ gi ɔda fɔ yuz difɛɛn weh fɔ mek pipul den get den rayt weh den tɛtɛn ɔ ambɔg den rayt ɛn den fridɔm. Na di kɔt den fɔ protɛkt pipul den rayt pas ɛni ɔda ɔganayzeshɔn.

Ɔda ɔganayzeshɔn den kin ɛp pipul den fɔ get den rayt, sɔm ɔganayzeshɔn den get sɔntin fɔ du wit di Gɔvmɛnt ɛn sɔm pan den kin de fɔ dɛnsɛf. Di ɔganayzeshɔn den weh rili impɔtant na di *Human Rights Commission na Salon* ɛn di *Officer of the Ombudsman*.

Den mek di *Human Rights Commission* fɔ protɛkt ɛn mek mɔtalman rayt den go bifo na Salon. I de du bɔku tin den lɛk fɔ chɛk if den le kɔmplɛn se den ambɔg mɔtalman rayt, ɛn fɔ wok wit di gɔvmɛnt na Salon fɔ mek ɔlman na di kɔntri bisin bɔt mɔtalman rayt den so dat den go protɛkt di rɛspɛkt weh ɔlman fɔ gɛt na di kɔntri. Semwehso, den bin mek di *Office of the Ombudsman* fɔ mek pipul den weh de wok fɔ di gɔvmɛnt ansa fɔ wetin den de du ɛn fɔ du tin fia wan, bay weh den de chɛk tin den weh nɔ de apin fia wan, tin den weh nɔ tret, ɛn kɔrɔpshɔn na di gɔvmɛnt.

Ɛnibɔdi na Salon kin le kɔmplɛn to di *Human Rights Commission*, ɛn ɛnibɔdi weh le kɔmplɛn bɔt tin den weh nɔ tret na di gɔvmɛnt kin le kɔmplɛn bak na di *Office of the Ombudsman*. Pɔsin kin le kɔmplɛn den na di ɔfis den ɔ na di Intanɛt. Di ɔfis den go luk di kɔmplɛn weh den le fɔ si if den nid fɔ du sɔntin bɔt am.

(CREDIT: United Nations)

Oda ɔganayzeshɔn den lek ɔganayzeshɔn den weh nɔ de pat na di gɔvment (NGO den) en loya den weh de wok fɔ di pipul den kin ɛp pipul den fɔ get den rayt. Bɔku tɛm den ɔganayzeshɔn den ya kin wok wit di gɔvment fɔ protekt Salon pipul den rayt en sɔntɛm kɛr kes den go na kɔt ɔ solv den fɔ dɛnsɛf en nɔ go na kɔt.

KES STODI: WEH DEN MEK ɔLMAN NO BɔT DI AMBɔG WEH DEN AMBɔG ɔSIN IN RAYT EN WEH DEN KɛR KES DEN GO NA KɔT, DAT GO MEK PIPUL DEN BISIN BɔT DEN RAYT NA SALON

NGO den, di *Human Rights Commission*, en ɔda ɔganayzeshɔn den de du impɔtant wok fɔ mek pipul den, ivin di gɔvment, ansa fɔ wetin den de du weh den ambɔg pipul den rayt

NGO den bin mek di gɔvment en ɔda pipul den ansa fɔ wetin den de du. Di ECOWAS Kɔt ɔf Jɔstis, insai di Waves kes, bin mek di gɔvment na Salon ansa fɔ weh den bin tek wan ɔsin betɛ pas ɔda ɔsin weh i kam pan di lo weh bin de agɛns gyalpikin den weh de pan bɛɛ. Na 2 NGO den bin kɛr di kes go na kɔt, di *Women Against Violence and Exploitation in Society en di Child Welfare Society na Salon*. Wan ɔda NGO, Native Consortium, bin kam wit di *Native Consortium and Others v Africell (SL) Ltd and Others* kes na kɔt fɔ mek shɔ se den nɔ de trit kɔstɔma den na Salon bad, bay weh di kɔt den de ɔnɔsh kɔmni den weh nɔ de gi betɛ fon savis den ɔ savis den weh dia.

NGO den kin afɛkt di weh aw den de mek lo den. *AdvocAid*, weh na wan NGO fɔ uman den, bin mɔna di gɔvment fɔ pul di lo fɔ sentens ɔsin fɔ day.

Di *Human Rights Commission* na Salon bin mek ɔlman no weh den ambɔg ɔsin in rayt. Dat min se den de wach di gɔvment, kɔmni den, en enibɔdi weh de ambɔg pipul den rayt.

(CREDIT: UNHCR)

DI LAS WƆD DEN

Yu fɔ no bɔt yu rayt den ɛn di Kɔnstityushɔn fɔ mek yu gɛt rɛspɛkt na yu layf ɛn fɔ mek yu gɛt di chans fɔ du ɔl wetin yu want fɔ du weh yu na mɔtalman. Bɔt den rayt den ya min se yusef gɛt wok fɔ du. Wi ɔl nid fɔ mek shɔ se di gɔvment ansa fɔ wetin i de du, ɛn fɔ mek shɔ se di gɔvment de du in wok weh di Kɔnstityushɔn tɔk se i fɔ du. Dat min se di gɔvment nɔ fɔ ambɔg wi rayt den ɔ ɔda pipul den rayt na Salon. Wi ɔl get di wok fɔ trit ɔda pipul den wit di rɛspɛkt ɛn ɔnɔ weh den fɔ get. If wi want pipul den fɔ rɛspɛkt wi rayt den, wisef fɔ rɛspɛkt ɔda pipul den rayt.

Di Kɔnstityushɔn de sho aw layf na Salon fɔ de. Wi dɔn go bifo pan aw layf fɔ de na Salon. Bɔt wi gɛt bɔku wok fɔ du. ɔda tin den de weh wi nid fɔ du so dat ɔlman na Salon go gɛt in rayt. Weh wi wach di gɔvment ɛn mek den ansa fɔ wetin den de du, ɛn weh wi de du wetin di kɔnstityushɔn tɔk se wi fɔ du na wi layf, Salon go tan lek aw wi ɔl want am fɔ de.

(CREDIT: Philip Nalangan)

ᠵᠠᠩᠠᠶᠵᠡᠰᠬᠠᠨ ᠳᠡᠨ ᠠᠩᠠᠨ ᠭᠣ ᠡᠫ ᠶᠤ ᠮᠣ ᠭᠡᠲ ᠶᠤ ᠷᠠᠶᠲᠤ:

ᠵᠠᠩᠠᠶᠵᠡᠰᠬᠠᠨ ᠳᠡᠨ ᠠᠩᠠᠨ ᠭᠣ ᠭᠡᠲ ᠰᠠᠨᠲᠢᠨ ᠮᠣ ᠳᠤ ᠠᠩᠠᠨ ᠳᠢ ᠭᠣᠮᠡᠨᠲᠤ

Judiciary of Sierra Leone

Address: Law Courts Building, Cotton Tree

Telephone: +232 22 223 246

Email: info@judiciary.gov.sl

Website: www.judiciary.gov.sl

Legal Aid Board

Email: carltonhancilesc@gmail.com

Website: <https://lab.gov.sl/>

Freetown

Address: 27 Wilberforce St, Freetown

Telephone: +232 76 654 027

Eastern Region

Address: 27 Hanga Road, Kenema

Telephone: +232 76 588 858

North-West Region

Address: 10 Mission Road, Port Loko

Telephone: +232 76 481 227

North-East Region

Address: 39 Lunsar Road, Makeni

Telephone: +232 76 481 227

Southern Region

Address: 17 Bojon Street, Bo

Telephone: +232 76 351 270

Human Rights Commission – Sierra Leone

Email: info@hrc-sl.org

Website: <https://www.hrc-sl.org>

Head Office

Address: Electoral Commission for Sierra Leone, OAU Drive, Tower Hill, Freetown

Telephone: +232 79 481 520

Freetown

Address: 3 Lamina Sankoh Street, Freetown

Telephone: +232 76 373 461

Eastern Office Region

Address: 67 Blama Road, Kenema

Telephone: +232 76 682 677

Northern Region

Address: 65 Magburaka Road, Makeni

Telephone: +232 76 571 770

North-West Region

Address: 25 New London Area, Freetown-Conakry Highway

Telephone: +232 76 680 0026

Southern Region

Address: 85 Bo/Taama Highway, by Lewabu Junction, Bo

Telephone: +232 78 590 267

Western Region

Address: 1st Floor, 4 Main Motor Road (via the Police Station), Waterloo

Telephone: +232 78 336 309

Office of the Ombudsman – Sierra Leone

Complaints email: complaint@ombudsman.gov.sl

Enquiries email: enquiries@ombudsman.gov.sl

Website: www.ombudsman.gov.sl

Freetown

Address: 26 Charlotte Street, Freetown

Complaints telephone: +232 88 601 523

Enquiries telephone: +232 76 945 926

Eastern Province Regional Office

Address: 1 Supui Street, Kenema

Telephone: +232 76 844 762

Northern Province Regional Office

Address: R38 Makeni City Plaza, Makama Road, Makeni

Telephone: +232 76 492 682

Southern Province Regional Office

Address: 44 Bo Shopping Plaza, 2nd Floor, Mattru Road, Bo

Telephone: +232 76 844 558

North-West Regional Office

Address: 23 Kambia Highway, Port Loko

Telephone: +232 79 238 591

Independent Media Commission

Email: info@imc.gov.sl

Website: <https://imc.gov.sl/>

Freetown

Address: 3rd Floor, Kissy, House, 54, Siaka Stevens Street, Freetown

Telephone: +232 76 613 594

Makeni

Address: 2 Sannoh Drive, Jakema Street, Off Bo/Kanema Highway, Makeni

Telephone: +232 76 482 404

Oganayzeshon den weh no de pat pan di govmment (NGO)

Campaign for Human Rights and Development International

Address: 93e Wilkinson Road, Churchyard, Freetown

Telephone: +232 33906057

Email: chrдиоofficial@chrдио.org

Website: www.chrдио.org/

AdvocAid

Email: info@advocaidsl.org

Website: www.advocaidsl.org

Freetown

Address: 1st Floor, 1 Bright Street, Brookfields, Freetown

Telephone: +232 (0) 72384771

Kenema Regional Office

Address: 2 Sannoh Street, Kenema

Telephone: +232 (0) 72384772

Makeni Regional Office

Address: 3 Roke Street, Makeni

Telephone: +232 (0) 72384776

Women Against Violence and Exploitation in Society

Address: 4 Amara Street, Bo, Sierra Leone

Telephone: +232 76 300 009/+232 34 040 625

WhatsApp: +232 34 013 048

Email: info@waves.sl / wavesrights@gmail.com

Website: www.waves.sl

Facebook: <https://www.facebook.com/WavesWomenRightsSL>

Child Welfare Society – Sierra Leone

Address: 140 Circular Road, Freetown

Telephone: +232 79 539 547/+232 76 324 408/+232 79 024 718

Email: childwelfaresociety@gmail.com

Website: <https://childwelfaresociety.wixsite.com/home>

Facebook: <https://www.facebook.com/CWSSL/>

Instagram: https://www.instagram.com/child_welfare_society_sl/